

УДК 398.3 (=16)
2-853 (=16)

КУЛТ СВЕТЕ ПЕТКЕ У НАРОДНОМ ХРИШЋАНСТВУ СРБА ДАНАС

ДРАГАНА ДЖУРИЧ

(Балканолошки институт САНУ: Република Србија, 11000, г. Белград, ул. Князя Михайлова,
д. 35)

***Анотација.** В статье анализируется современный феномен народного культа святой Параскевы у сербов.*

Автор рассмотрела различные аспекты народного христианства и, в частности, факторы, которые повлияли на восприятие тех или иных природных и культурных объектов, связанных с именем святой Параскевы как священных мест. Исследовательница отметила, что в сербской традиции параллельно с каноническими рассказами о жизни святой Параскевы получили распространение народные рассказы о ней, легенды, предания и даже песни. Эти фольклорные тексты повлияли на формирование нового образа святой, который сильно отличается от принятого Церковью жития. Согласно народному мнению святой Параскевы является защитницей людей и просителем за них перед Богом. Она помогает тем, кто имеет проблемы со зрением и страдает от головных болей, а также бесплодным женщинам. Особое внимание в работе уделяется преемственности культа. Раньше основная функция, приписываемая святой, была связана с поведенческими нормативами, которые регулировали работу в пятницу. В настоящее время данная функция в значительной степени ослаблена. Доминирующей сейчас стала функция помощи и исполнения желаний. На примере записанных нарративов/текстов и наблюдаемого поведения в «святых местах», посвященных св. Параскеве, рассматриваются новые элементы ее почитания и народных представлений (внешний вид и приписываемые ей функции) об этой святой.

***Ключевые слова:** святая Параскева, народное православие, святой источник, «дикие» церкви.*

Работа является частью результатов проекта «Народная культура сербов между Востоком и Западом» (№177022), который выполняется при финансовой поддержке Министерства образования, науки и технологического развития Републики Сербия.

***Дата поступления статьи:** 25 июля 2019 г.*

***Дата публикации:** 10 декабря 2019 г.*

***Для цитирования:** Ђурић Д. Култ свете Петке у народном хришћанству срба данас // Традиционална култура. 2019. Т. 20. № 5. С. 65–76.*

***DOI:** 10.26158/ТК.2019.20.5.005*

1. Уводна разматрања

У досадашњим етнографским и фолклористичким истраживањима народног хришћанства Срба не постоји рад посвећен култу «народне» свете Петке. Најчешће је народни поглед на ову светитељку осветљаван индиректно, у оквиру истраживања других тема. На пример, у раду о употреби и деловању лековитог биља, Јован Туцаков је, пишући о травару Борку из околине Сврљига, оставио и податке о улози свете Петке у животу поменутог народног лекара [Туцаков 1965]. Љубинко Раденковић је у својим студијама анализирао различите аспекте народног хришћанства, а посебно чиниоце који су утицали на схватање појединих локалитета као светих места, при чему је пажњу посветио и значају свете Петке [Раденковић 2006]. Даница Поповић је о култу свете Петке код Срба и Бугара писала са становишта поштовања реликвија и њихове функције заштитника династије и државе [Поповић 2006, 271–295]. Мирјана Дегелић је у својим истраживањима разматрала књижевни лик свете Петке, пре свега, на примеру народних приповедака и прича из Чајкановићеве збирке [Дегелић 2001, Detelić 2010]. Јелена Јанковић је о светој Петки писала у оквиру истраживања персонификације петка [Јанковић 2015].

Међу радовима који се односе на култ свете Петке у бугарском народном хришћанству треба издвојити радове Рачка Попова [Попов 2001] и Цветелине Димитрове [Димитрова 2018]. У Македонији је о поменутој светитељки писао Љ. Ристески [Ристески 2001].

Основну грађу за овај рад представљају казивања забележена на извору свете Петке у Железнику код Београда, као и грађа са теренских истраживања спроведених у различитим областима Србије 2015–2019 године. Такође, у грађу су укључени и новији записи народних приповедака и предања из Левча Снежане Марковић [Марковић 2004], као и поједини записи са интернета.

2. Култ свете Петке код Срба

У православном хришћанству празнују се три светитељке по имену Петка. Код Срба се, на првом месту, поштује света Петка Епиватска/Београдска/Трновска (чији називи потичу од порекла, односно месту чувања моштију), позната и као Преподобна мати Параскева. У питању је светица из друге половине X, односно XI в., чије су мошти почивале у цркви на Калемегдану (после пада Трнова на самом крају XIV в., па до пада Београда 1521 године под турску власт) и чији се дан празнује 14/27 октобра.¹ Затим, у црквеном календару се 26. јула/8 августа празнује и светитељка из II в., позната као Трнова Петка/света Петка Римљанка/света великомученица Параскева Римљанка. У народном хришћанству Срба поменуте две светитељке се, најчешће, изједначавају и сматрају једном личношћу — «светом Петком», док се различити датуми њиховог празновања објашњавају аналогном са «зимским» и «летњим» свецима, односно слављењем једног светитеља два пута у години (нпр., свети Никола, свети Ђорђе). Као трећу, треба навести и свету Петку Иконијску/свету мученицу Параскеву, светитељку из III века, чији је дан празновања 28 октобар/10 новембар. У народном хришћанству Срба ова светитељка је готово потпуно непозната. С друге стране, код православних Источних Словена је култ управо ове Петке веома развијен.

Присуство моштију свете Петке у цркви на Калемегдану, као и многобројна казивања и сведочанства о чудима ове светитељке, допринели су ширењу и јачању њеног култа међу српским народом. С временом су се, поред локалитета које је Српска православна црква дефинисала као места посвећена овој светитељки (данас око 240 парохијских и манастирских цркава), у народу и многи други локалитети везали за њен лик. Оба типа поменутих места се у народу схватају као «свети», обично су везани за изворе, како се верује, чудотворне и лековите воде, и најчешће се посећују петком и младим петком, а обавезно на Велики петак и дан

¹ У раду ће се под именом света Петка подразумевати управо ова светитељка, док ће се, уколико се ради о светој Петки Римљанки/Трновој Петки или светој Петки Иконијској, њихова имена наводити у овом виду.

празновања свете Петке и Трнове Петке (свете Петке Римљанке).

Паралелно са званичним житијем свете Петке, настајале су и шириле се народне приче о њој, народне легенде и предања, па и народне песме. Тако се у народном хришћанству Срба обликовао један нови лик свете Петке, који се у великој мери разликује од канонске представе. Према народним веровањима, света Петка је заштитница људи и њихова заступница пред Богом. Верује се да помаже онима који болују од очију и који су главобољни, а посебно женама које не могу да имају пород.² На Косову и Метохији су, зато, жене уочи свете Петке (27 октобра) опасивале цркву концима, које би скинуле сутрадан, после службе, а за које се веровало да ће, уз одређене магијске радње, помоћи зачећу [Вукановић 2001, 418].

Значајно сведочанство о лику свете Петке у народним веровањима с краја XIX в. представљају записи-извештаји Вулета Вукоотића о појавама са којима се сусрео, као начелник нишког среза, а због којих је добио задатак да стане на пут ширењу «празноверица» по народу. Један од ових текстова је у целини објавио Милан Милићевић у «Краљевини Србији» 1884. године и у њему се казује како се у једном селу у околини Ниша појавила непозната девојка Мара. Пошто је тврдила да је дошла однекуд «озгор» и говорила о неким свецима, народ је почео да верује да је Мара заправо света Петка. Поменувши пожаре, који су направили велику штету селу претходних година, девојка је изазвала страх међу људима, па су «светитељку» богато даривали новцем, храном и хаљинама како би је умилостивили [Милићевић 1884, 154–155]. Забележено је да је Мару на преноћиште примио кмет у селу Малчи и да је народ у великом броју долазио да јој се поклоним, поготово када се пронео глас да је свештеник освештао воду код кмета, како је Мара и тражила. Сутрадан су, док је девојка била у цркви, звонила црквена звона. Након свега, Мара је «натоварена на кола воловска са добивеним стварима и новцима, и у Ниш

доведена, искићена као млада сељачка, кад се води на венчање» [Милићевић 1884, 155]. Начелник Вукоотић ју је у Нишу ухапсио и њене дарове распродао, а наредио је и да се позову људи који су јој се клањали као светитељки како би се уверили да је обична девојка. Међутим, народ не само да није био разуверен, већ је уверење да је Мара светица, чак, учврстила вест да је начелникову жену у време хапшења девојке задесила нека болест.

У наведеном казивању се издвајају, и данас присутни, елементи народних веровања о светој Петки – она се може указати људима и, у зависности од тога да ли је поштују, може их казнити или даровати здрављем и срећом. Место на коме се светитељка појави, по правилу, сматра се светим местом и «њеним» простором. Савремена казивања се не разликују од традиционалних представа о изворима (лековите воде) као местима, која су, готово по правилу, везана за лик Свете Петке. Према неким српским народним веровањима, ови извори су настајали на местима на којима је поворка, која је преносила мошти светитељке из Цариграда, преко Србије у Јаши, застала да се одмори.

О настанку и уређењу извора свете Петке у Железнику³ казује се у више народних предања. Према једном од њих, овај извор је уредио један богати трговац, чију је кћерку светитељка излечила. Наиме, трговац је водећи, од рођења слепу, кћерку код лекара често пролазио поред извора. Једном су застали да се одморе и напију воде, а девојчица је заспала. Када се пробудила, тврдила је да види, а те ноћи се трговцу у сну јавила света Петка. Према мермерној плочи, постављеној 1973 године, приликом обнове извора коју је покренуо мештанин Железника Миливоје Којић, овај догађај се одиграо 1872 године [<https://www.izvorsvetepetke.com/>]. Готово идентично народно предање, записано 1865. године, везује се за извор свете Петке, али поред манастира Раковица: «На лијевој пак страни има још једна вода и њу зову св. Петка, а приповиједају, да је неки човјек, који је слабо видио на очи, наишао

² Многи проучаваоци у култу свете Петке виде продужетак култа неког старог словенског женског божанства, по свој прилици, богиње Мокош. Најчешће се, као потврда том мишљењу, наводи покровитељска функција свете Петке — над женама, посебно породиљама.

³ Извор се налази, прилично скривен, у шуми у београдском насељу Железник, које је удаљено око 20 километара од центра града.

на ту воду и умιο се њом, па легао, и кад се пробудио, он прогледао, а јавило му се у сну, да је то учинила св. Петка, те се одонда прозове тако та вода» [Богоић 1866, 217].

За извор свете Петке у Железнику се везује и народно предање, које је, иначе, прилично распрострањено, а везује се и за друге изворе лековите и чудотворне воде у Србији. Према њему, некада давно је један човек довео свог болесног коња и оставио га у шуми, мислећи да ће животиња ускоро угинути. Међутим, када је после извесног времена пролазио поред извора затекао је свог коња живог и здравог: «А то је човек ископо, био је виноград овде — давно је то било — имао је виноград и коњ му обневидо и нема ништа од њега, и он га доведе ту и пусти га. Коњ је пио одатле воде. Кад је дошо после месец дана, он је мислио да је угинуо, да га закопа да не мирише, а коњ — ко вила! Оздравио. И то се пронесе глас и од тада долазе овде. Ја знам доста њих из града долазе ту по воду да пију, не пију другу воду».

Нешто ређе, међу савременим наративима везаним за место посвећено светој Петки, јављају се казивања и меморати о проналажењу и ископавању цркве која је светитељки била посвећена у прошлости. У питању је религијска појава код неких словенских народа, забележена у другој половини XIX в., али је, према мишљењу Љубинка Раденковића, вероватно много старија [Раденковић 2006, 316]. Код Срба, светитељ или светитељка се, по правилу, јављају особи у сну са наредбом да на одређеном месту «откопају» цркву или извор. Неретко сневач не верује свом сну и не послуша наредбу, али му се светитељ или светитељка поново јавља, уз претњу да ће му «узети» дете. Човек, затим, послуша наредбу и на указаном месту пронађе цркву/извор, проглашава га светим местом и, најчешће, сам постаје служитељ култа коме је место посвећено. Тиме се формира «дивља» црква, без свештеника, која по посећености и поштовању у народу може превазићи и званичну цркву [Раденковић 2006, 316].

У Ђунису, недалеко од Крушевца, 2000 године су пронађени крстови на месту на ком је, како се верује, била средњовековна

црква. Црквар Жарко је, приликом разговора вођених априла 2017 године, тврдио да му се у сну јавила света Петка и наредила да ископа поменуће крстове и подигне нову цркву. Он је почео да гради цркву брвнару, а касније се отпочело и са градњом данашње цркве. Уз Жарка, «чувар» овог места била је бака Бранислава, при чему је њена улога била везана и за свето дрво недалеко од цркве. У питању је црни дуд са рупом на једној страни, а бака Бранислава је тврдила да су ту улетеле «обе Петке» («летња» и «зимска»). Она је посетиоцима показивала на који начин и колико пута да направе круг око дрвета и потом, уколико желе, да погледају у његову унутрашњост. Према њеним речима, сваки човек види неког другог светитеља, а додир са дрветом је благотворан.

У селу Камендолу, у близини Београда, на падини једног имања се, такође, налази извор посвећен светој Петки. Према казивањима мештана, газдарици имања се у сну јавила светитељка и наредила јој да откопа извор. Пошто се жена није обазирала на поруку, држећи да се ради о обичном сну, света Петка јој се поново обратила с претњом да ће јој узети и друго дете.⁴ Жена је, страхујући за живот детета, отишла на одређено место, почела да копа и убрзо се појавила лековита вода.

Као места локалног култа свете Петке у Србији издвајају се и два дрвета, на чијој се кори указао светитељкин лик. У селу Доњем Адровцу (недалеко од Алексинца) њен лик се указао 2009 године на кори једног бреста, док се 2015 године у дворишту породице Радул у Арадцу (недалеко од Зрењанина) указао на кори ораха. Ове појаве се, најчешће, тумаче као најава неких важних догађаја или опомена/упозорење народу да се врати вери.

Такође, иако званично место поштовања свете Петке, манастир свете Петке Иверице,⁵ који се налази недалеко од Ниша, издваја се и према значају који му се приписује у народном хришћанству. Немали број људи посећује овај манастир како би видео икону светитељке којој је манастир посвећен. Верује се да поглед на њене очи открива душевно стање посматрача – једни их виде као тужне и

⁴ Пажњу привлачи индиректно исказана тврдња да је света Петка «узела» жени прво дете.

⁵ По свој прилици, у питању је народни назив настао од придева «иверски», будући да се сматра да су манастир основали монаси из светогорског манастира Ивирана.

испуњене сузама, а други као радосне. Сматра се да су они који их окарактеришу као тужне и сами тужни, па би требало да се обрате светитељки у тишини, помоле јој се, кажу јој разлоге своје туге, и она ће им помоћи.

3. Савремени наративи о светој Петки Савремени наративи о светој Петки у Србији су, најчешће, меморати, затим казивања о «сусрету» другог (не) познатог човека са овом светитељком (исприповедана у трећем лицу). Посебну групу наратива представљају новински чланци и текстови на Интернету (неретко сензационалистичких наслова), затим личне исповести у виду краћих текстова, али и видео снимака у којима људи казују о свом сусрету са светитељком. На пример, Јаворка Антовић Чубрило објављује своја казивања у форми видео снимака хришћанске тематике. Неколико је посвећено и чудима свете Петке: <https://www.youtube.com/watch?v=iAGOh0tul3g>. Извесна госпођа која себе назива Луном, на снимку који је објавила, тврди да јој се света Петка указала у сну и показала јој «онај» свет: <https://www.youtube.com/watch?v=iMZzw9RmEdY>.

Меморати су обично формирано око мотива излечења (различитих болести, а посебно слабог вида и неплодности). Света Петка се, притом, јавља као агенс, док је казивач у пасивном положају. Неретко се «сусрет» са светитељком догађа између сна и јаве, при чему је особа, којој се светитељка указује, најчешће сама. Поменути травар Борко из околине Сврђига је тврдио да му се светитељка указала пошто се, после венчања, разболео и дуго лежао болестан. Притом он је овај догађај сматрао прекретницом, која је одредила даљи ток његовог живота као народног лекара и бајалице. Наиме, светитељка се поред Боркове постеље «појавила» на Велику суботу у лику високе жене у дугој црној хаљини, а уз то је носила и епитрахил. У десној руци је држала крст са распећем, док су јој у левој руци била три «кластића» зреле пшенице. Била је уморна, измучена, а лице јој је било у ранама, исечено. «Та црна, огромна жена, озбиљна и строга погледа стаде пред мен' и рече: «Лежиш ли, лежиш? Оћ' да се жениш? Ја сам св. Петка. Праћена сам до теб' да дођем. Ти си бил' одређен да береш траве, јер си се оженио

против наше воље. Траве да береш и народ да лечиш, да ме слушаш што ти вревим, бићеш чујен и виђен. Ако нас не послушаш, уништићемо те» [Туцаков 1965, 12].

У савременим наративима претходно поштовање светитељке и религиозност, уопште, не показују се као битни нити као услов за «сусрет» са светитељком. Казивачица из Београда тврди да није знала ко јој се указао, већ да јој је то тек касније разјашњено: «Имала сам ризичне трудноће, први спонтани, други спонтани — близанци. Одлазим у болницу и још увек нисам свесна да л' је сан или сам ја то видела — жену у црнини, која прилази кревету, показује ми црквени календар и каже: «Дете моје, за тебе је сваки петак црвено слово». Тад ме није много интересовало да будем верник, нисам уопште, била младост, није ме много интересовало. Међутим, после тог сна, тог спонтаног побачаја, почела сам да размишљам и размишљала сам зашто ми је рекла за тај петак. А мени се дешавало, кад дођем с посла — почињем, укључујем машину, генерално сређујем стан, ако има нешто да се шије — шијем. Редовно ми се дешавало. После тога сам избегавала петком било шта да радим. Тад сам почела да поштујем свету Петку. Много сам њој веровала. После сам чула да је то лик свете Петке — жена у црнини која се мени приказала» [С. Ј. 1953; Београд, 2019].

Основу овог мемората чини народно веровање да је света Петка заштитница жена и породиља, али и да је забрањено радити петком, поготово тзв. женске послове, због тога што се тиме светитељка повређује или се изазива њен гнев. Пошто је казивачица почела да поштује светитељку и «њен» дан, донела је дете на свет.

Исти мотив забране рада се препознаје и у меморату-сну, забележеном у Железнику: «И трећи пут — баш на Велики петак сањам. Лежим сама и она ме пита: «Је л' знаш, ти, ко сам ја?» Реко': «Не знам.» Ал' славим света Петку, имам икону, све. Ал' у природи, ја мислим да нема лепше жене од ње. Каже: «Ја сам света Петка. Је л' радиш петак?» Реко': «Радим». Е каже: «Од данас — да не радиш петак, ништа да не радиш.» То каза и нестале. И кад год могу ја петком дођем на света Петку (извор у Железнику). И више је сањала нисам. И

једанпут, само узмем мужеве чарапе да оперем. Каже он мени — ја се не сећам — он каже мени: «Ти тако врштиш, устајеш, 'оћеш негде да идеш, не могу», каже, «да те повратим. Тресем те и све», каже, «једва си дошла к себи», каже. И од тада уопште ништа не радим (петком)» [Радмила 1951, Железник 2019].

Императив поштовања забране рада петком, недељом и на празник неретко је проистакао из страха не само за сопствено здравље и живот, већ и за потомство. У Шумадији жене петком нису месиле хлеб да им не умиру деца [Кнежевић, Јовановић 1958, 74], а у Сакару, у Бугарској, нису преле овим даном да им деца не би настрадала у ватри [Лулева 2002, 162].

Према казивању жене из села Витановца, код Крањева, нарушавајући забрану рада, родитељи доводе у животну опасност своју децу. Наиме, жени се у болници, пошто је ударио комби, указала «жена у црнини», рекла јој узрок страдања и начин на који ће окајати свој грех. Притом, Петкина функција регулисања понашања се не односи само на петак, већ се преноси и на недељу и дане великих црквених празника: «Требало је дете да ти страда, али ти си га заменила. Немој да тужиш оног шофера који те је прегазео. Ја сам света Петка. Кад оздравиш отиди у цркву свете Петке и упали свећу. Зашто си радила на празник? И зашто уопште радиш недељом?» [Ђорђевић 2007, 84].

Народна света Петка се, тиме, може сматрати персонификацијом петка и заштитницом овог дана. У Србији, у Шумадији, раније се веровало да је «Петковица» (14/27 октобар) «најстарија од свих петака», па жене овог дана никако нису радиле [Кнежевић, Јовановић 1958, 115]. Сматрало се да ће се код жена које месе и пеку хлеб, преду или ткају појавити света Петка и да ће их казнити. Притом, «светитељка» се обично појављивала у виду жене у црном, али се, нешто ређе, могла приказати и у форми змије. У пиротском крају је забележено казивање о жени која је месила хлеб у петак, па се појавила змија — полетела је према жени с отвореним чељустима и, затим, нестала. Казивач је тврдио да се то догодило његовој баби, која је била убеђена у то да

је змија, заправо, света Петка, па отад није месила хлеб петком [Златковић 2002, 19]. Код Јужних Словена се, ипак, у виду змије нешто чешће приказује света Недеља. У народној поезији она у том облику кажњава људе који раде на њиви у «њен» дан или јунака који тада пође у лов.

Међу савременим казивањима се више не јављају, некада познати и распрострањени међу словенским народима, сижеи о митолошком бићу (светој Петки) које прељу (која преде у петак) жели да казни тиме што покуша да је скува у котлу са пређом или јој нареди да напреде велики број вретена до зоре. Такође, готово да нема наратива о суровом кажњавању прекршиоца забране рада или неке друге активности. Народно предање из Левча (Шумадија), у овом погледу, може се сматрати изузетком. Једна жена је, наиме, случајно се ударивши приликом неког посла, опсовала «Петковицу». У сну јој се, потом, указала светитељка и почела да је дави, све док жена није обећала да ће стално носити иконицу Петковице око врата [Марковић 2004, 102–103].

У народној поезији Бугара, Македонаца и Срба неретко се описује света Петка на «оном» свету како дочекује душе мртвих⁶ или, чак, са светом Недељом прави мост који ће прелазити душе [Шапкарев 2008]. С друге стране, веза народне светитељке са светом мртвих готово да се не тематизује у савременим наративима. У казивању које је забележено на Јастрепцу 2016 године, казивачица Зорица је тврдила да је њену младу рођаку «узела» света Петка. Наиме, несрећна девојка се жалила како јој у сан често долази жена у црном. Она није знала кога је сањала, све док није отишла у цркву и видела лик свете Петке. Недуго потом, управо на дан свете Петке (27 октобра) девојка је погинула [Зорица, Јастребац, 2016].

У Србији, може се рећи, чешће се јављају наративи о светитељки која помаже и опрашта. У околини Лесковца се веровало да ће Петка опростити, уколико човек уради нешто од послова у петак, али у незнању. Ради тога су се молили овој светитељки и целивали по три пута земљу. Како би је умилостивили, називали су је «Блага света Петка», «Мајчица света

⁶ Код Руса на Уралу се, такође, веровало да Среда и Петка дочекују душе на оном свету [Толстая 2012, 151].

Петка» [Ђорђевић 1985, 74]. У Банату се и данас понегде (Баранда) сматра да се може нешто закрпити петком, али да је потребно претходно затражити опроштај од Петке или Бога и прекрстити се [Нада Ђурић, 1945, Баранда, 2018]. С друге стране, нарративи о суровом кажњавању оних који не поштују петак и свету Петку били су нешто заступљенији међу Источним Словенима. Притом, у њима се светитељка често не разликује од неких женских демонских бића (кикиморе, полуднице) према свом изгледу (пуштена дуга и рашчупана коса; црна хаљина, неретко поцепана), акцијама (предење ноћу у мраку; дављење, ударање, гуљење коже жена које раде петком), функцији (контролисање правила понашања у одређеном временском периоду), времену појаве (глуво доба).

3.1. Света Петка као заштитница и помоћница

Многа савремена казивања о светој Петки се односе на различите видове помоћи и заштите, који се приписују светитељки. Света Петка се у овом типу наратива појављује у улози заштитника или помоћника, готово као у народним приповеткама «Цар, његов брат и света Петка» [Чајкановић 1927, 292–293], «Деца анђели» [Чајкановић 1927, 99–101], «Света Петка и ђаво» [Чајкановић 1927, 404–405]. Појаву и акцију светитељке мотивише, у овом типу наратива, најчешће молба или, њој упућена, молитва човека који је у невољи.

На извору свете Петке у Железнику забележено је казивање како је светитељка «натерала» лопове да врате ташну једној жени: «Једна ми жена, исто тако (на извору) каже: «Оставила сам на сто (камени сто на извору) ташну», каже, «и њи троје–четворо младића. И ја рибам степениште, чистим (на извору), и они ми украдоше ташну. Каже — сама сам, у стану сам сама, немам никога, кључеви ми у ташни. Молим, каже, света Петку и Бога да ми врате ташну, нека узму све што 'оћеду, само кључеве да ми врате.» Каже: «Није прошло пет минута — вратише се! Ставише», каже, «само ташну на сто и побегоше! Ја отворим да видим да л' су шта узели. Ништа», каже, «нису узели, све паре стоје, све! Света Петка и' натерала да се врате.» [Радмила 1951, Железник, 2019].

Неретко се света Петка може појавити као спасилац у невољи и онда када је директно не позивају. Стефан Ђорђевић наводи казивање једног српског официра, који је, бежећи пред немачким војницима у Другом светском рату, утрчао у капелицу свете Петке на Калемегдану. Он се спасао чудом: «У том су стигли и полицајци и један од њих је крочио унутра са пиштољем и батеријом. У том тренутку створила се однекуд испред мене нека женска у црном оделу и ставши испред мене раширила свој плашт да ме заклони. Војник је шарао батеријом, и преко мене и преко свих зидова и углова капелице, и није ме видео. Био сам за њега невидљив!» [Ђорђевић 2007, 84].

У селу Мишевићу, у близини Јагодине, забележили смо казивање о светитељки која се указала болесној жени и открила јој како да се излечи: «Имам једну тетку, што мојега свекра братимила. Она има саде година и по до стоју (сто). Она је одатле из село, и она се уда доле у Бунаре (село). Чим се удала, родила два детета. Била као курјак жена. Ево и данас, свесна, разговара и здрава је. Синчић јој један десет месеци имао и она, као курјак, радила за паре, овамо-онамо, и одједанпут јој се одсечу ноге од колена наниже. Да л' је негде нешто нагазила, не зна ни она. Она у једно сопче спавала сас дете и мужа, а свекрва и свекар у друго сопче. И она, како је пала на ногама, више није могла — ич! И то стојало тако — десет-петнес дана, не диже се. И, каже, кад је било око пола ноћа — лупа неки на врата, лупа, лупа, ја не смем се појавим! Ћутим, каже, ки миш у трице, шта ће биде, нека биде. Тек се отворише, каже, одједанпут врата и жена — све у црно, од вр' до дна! Отвори врата! «Што ти», каже, «жено, лежиш?» — «Не могу», каже, «на ноге». — «Од кад ти не можеш на ноге?» Питује та жена, што се појавила, у то црно. И де си ишла, де си прошла — она причала. «Знаш шта», каже, «ако ти мене послушаш, можда наћеш лек. Ако ме не послушаш, ти ћеш тако довека да будеш». — «Па, 'оћу», каже. — «Слушај, сутра да идеш код оца и код мајку, и да питаш — таки човек на вр' село му је кућа — да ти питу отац и мајка 'оће он да прими да га ти братимиш! Ако 'оће да прими, ти да идеш да га братимиш. Одма' ће се дигнеш. Ако он неће да прими, теже ће се дигнеш.» Затвори врата, каже, и оде. «Сигурно је света

Петка била. Друго не. Од вр' до дна — црно све, каже. Нити видим лице нити видим све, само видим да је црно» [Милица Павловић 1937, Мишевић 2018].

У наведеном казивању пажњу привлачи начин на који је «светитељка» портретисана — она не само да је у црном, већ је и сама «црно», што, за казивачицу, представља додатну потврду да је у питању света Петка. Притом, начин на који се она обраћа болесној жени подсећа на разговор који бајалице воде са болесницима. Како би јој нашла лек, «светитељка» се прво распитује куда је жена ишла и шта је радила, због тога што је, по свој прилици, жена «нагазила» на вилино коло. Према српским народним веровањима, место на ком виле играју препознаје се по кругу у трави, која је или закржљала или је бујнија од оне која је окружује. Уколико у центру круга постоји и узвишење, сматра се да на њему стоји фрулаш или гајдаш, који свира вилама док играју. Човек који нагази на то место, веровало се, тешко се разболи, а може и умрети [Кулишић, Петровић и др. 1970, 70].

По правилу, после излечења или пружене помоћи, људи се заветују да ће, у знак захвалности и као вид симболичке жртве, до краја живота поштовати свету Петку, односно да ће постити петком, да неће радити и да ће обилазити, њој посвећена, света места. С друге стране, веровало се да ће болест поново задесити оне који свој завет прекрше. У селу Мишевићу «жене, које су биле главобољне, оне петком нису смеле леба ни да месе ни да једу тај хлеб, петком. Оне саме решиле, како се то каже, заветовале. Заветовале и не смеду, као опет ће их заболети глава, ако једу од то. И тај дан су постиле, сваку петку обавезно» [Милица Павловић 1937, Мишевић 2018]. С друге стране, некада је пост петком био обавезан за све хришћане. У југоисточној Србији се сматрало да ће оног који не пости да «њушне» света Петка, односно да ће га пратити многе невоље и несреће, да ће се разболети или повредити.

У случају да неко заборави на свој завет, света Петка би га опоменула: «А један деда, исто из Жаркова, причао ми. Каже: Обећао сам да ћу стално да долазим да перем степенице (на извору). И, каже, једно месец дана био сам болестан и нисам могао да дођем. И пред зору, каже, неко ме ухвати за руку! Не видим никога! Само ме

неко држи за руку, каже, и вуче ме, и вуче, и вуче. И дошо сам, каже, до ове капијице, Пусти ми неко руку, каже. И преко ноћи сањам света Петку. Каже: «Ја сам те држала за руку, али ниси ме видео. Невидљива сам, довела сам те до света Петке (извора)». И од тада, каже, увек дођем и рибама степенице» [Радмила 1951, Железник 2019].

На извору у Железнику поменути степеницама се придаје посебна пажња, при чему до изражаја долази симболика леве («женске») и десне («мушке») стране, као и броја три. Наиме, извор је укопан око метар и по у односу на површину околног земљишта и до њега воде степенице са две стране. Поједини посетиоци, пре свега богомољке, ове степенице рибају и перу пешкирима у тишини, погнути, на коленима, водећи се «правилом» да се приликом прања оних «лево» треба молити светој Петки, оних «десно» — Исусу Христу, а приликом прања камених плоча испред чесми — молити се Богу, уопште. Изворска вода тече слободно из три чесме и сматра се да, приликом умивања и точења воде, треба захватити из све три чесме. Поменута «правила» која су успостављена на овом извору се не говоре сваком и, уопште, богомољке, које редовно посећују ово место, ретко желе да разговарају. С друге стране, за «чувара» извора се сматра мештанин Железника Драган Јанковић. Он је на извор почео да долази осамдесетих година, где је упознао Миливоја Којића, који је, како је раније наведено, обновио извор и старао се о њему. Јанковићу се на извору указала света Петка, што је му је пошло за руком и да фотографише. Поред свећа, тамјана, смирне и црквених календара, на извору Јанковић и његова супруга продају и сувенирне магнете са сликом извора, као и поменути фотографију указања светитељке. Такође, они узимају новац који народ оставља поред икона на чесми. Српска православна црква је упозната са популарношћу извора у народу. Раније је било покушаја да се поред извора сагради и црква, али то до данас није реализовано. Свештеници чијој епархији припада извор посећују га приликом литије на Тројице и читају молитве на њему, али немају уплива у друга дешавања. Приликом разговора са протојерејем-ставрофором Драганом Анђелићем, старешином храма светог Стефана Дечанског у Железнику,

ипоставило се да се приложи са извора ретко доносе у цркву: <Какав однос има црква према извору?> Ми уплив у то немамо, то је приватан посед. Ја сам 40 година овде, и биле су и претходне колеге, и ми имамо и идејни пројекат и све, међутим, ја кад сам потегло то питање, ту је онда било свега и свачега — те може, те не може. Зашто? Зато што је регионални гасовод на мање од сто метара, и тако. Тако да они «горе» (на извору) узимају паре. Шта они раде с њима... и свађају се кô Цигани. Био је прво Драган (Јанковић) који одржава то све, и његова жена, а онда је дошао неки пијани, па се свађају. Ми «горе» идемо, на пример, сад кад су Тројице. Ја сам пре пет-шест година радио литију кроз Железник и онда обавезно идемо горе и горе читамо литијске молитве. <Видели смо горе читаве кесе новца. Да ли доносе цркви?> Донели су Драган (Јанковић) и ова његова прошле године неких двадесетак хиљада. Иначе, претходних година, тридесет, да кажемо, година — нико» [протојереј-ставрофор Драган Анђелић, Железник 2019].

4. Закључна разматрања

Култ свете Петке је најстарији и најснажнији култ једне хришћанске

светитељке у српском народу. Места народног поштовања ове светитељке имају континуирано трајање, а начин на који се неки нови локалитет проглашава једним од њих је у складу са раније успостављеним обрасцима понашања у оквиру народног хришћанства (јављање светитељке у сну, проналазак цркве или извора, чудесно излечење). Начин на који се светитељка прославља у оквиру «дивље цркве» у великој мери имитира понашање у званичној цркви (молитва, паљење свећа), али се могу јавити и нове појединости, као што је придавање значаја степеницама на извору у Железнику.

У погледу функција, које се приписују народној светој Петки, уочавају се и разлике у односу на старија веровања. Некада основна функција регулисања понашања петком у великој мери је ослабила, док је функција помагања и испуњавања жеља данас доминантна. Притом портрет народне свете Петке је под директним утицајем њене иконографске представе — увек је описана као жена у црном или у монашкој ризи, док се њен изглед из старијих народних предања (као жене рашчупане косе и изгребана лица) данас веома ретко јавља.

Исследования

Богвић 1866 — *Богвић А. В.* Опис врачарскога среза: топографски рјечник. Гласник србског ученог друштва. II/XIX. Београд, 1866. С. 87–264.

Детелић 2001 — *Детелић М.* Света Петка у сивој зони усмене књижевности // Култ светих на Балкану. Лицеум 5. Крагујевац, 2001. С. 123–136.

Димитрова 2018 — *Димитрова Ц.* «А, Петковден не е света Петка!» Образът и почитането на света Петка в с. Горна Сушица, Благоевградско // Жива старина: научното наследство на Димитър Маринов (1846–1940). Софија, 2018. С. 221–234.

Ђорђевић 2007 — *Ђорђевић С.* Света Петка и њено време. Стубал, 2007.

Јанковић 2015 — *Јанковић Ј.* Персонификација петка // Балканскиот фолклор како интеркултурен код II. Balkanski folklor jako kod interkulturovy II. Скопје; Poznań. С. 235–250.

Кнежевић, Јовановић 1958 — *Кнежевић С., Јовановић М.* Јарменовци // СЕЗБ LXXIII. Београд, 1958.

Кулишић, Петровић и др. 1970 — *Кулишић Ш., Петровић П., Пантелић Н.* Српски митолошки речник. Београд, 1970.

Лулева 2002 — *Лулева А.* Покъщнина // Сакар. Софија, 2002. С. 152–164.

Марковић 2004 — *Марковић С.* Приповетке и предања из Левча. Београд, 2004.

Попов 2001 — *Попов Р.* Многобројна лица свете Петке Трновске // Култ светих на Балкану. Лицеум, 5. Крагујевац, 2001. С. 137–148.

Поповић 2006 — *Поповић Д.* Под окриљем светости: култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији. Београд, 2006.

Раденковић 2006 — *Раденковић Љ.* Додир са светим у народном хришћанству: неке словенске паралеле // Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду. Књ. 22. Београд, 2006. С. 315–327.

Ристески 2001 — *Ристески Љ.* Појам и место светаца у македонској народној религији // Култ светих на Балкану. Лицеум 5. Крагујевац, 2001. С. 149–174.

Толстая 2012 — *Толстая С. М.* Среда // Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5 т. / Под об. ред. Н. И. Толстого. М., 2012. С. 150–151.

Туцаков 1965 — *Туцаков Ј.* Психосугестивни елементи у народној медицини Сврљишког Тимока. Књ. 18. Београд, 1965.

Шапкарев 2008 — *Шапкарев Ш.* Сборник от български народни умотворения. Т. 1. Песни/Съст. Кузман Шапкарев. Варна. URL: <https://>

litternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_1/45.htm (датум конверзије: 22.07.2019).

Detelić 2010 — *Detelić М.* St. Paraskeva in the Balkan Context // Folklore. Vol. 121. No. 1. London, 2010. Pp. 94–105.

© Д. Ђурић, 2019

ПОДАЦИ О АУТОРУ

Ђурић Драгана

Истраживач сарадник, Балканолошки институт САНУ: Србија, 11000, Београд, Кнез Михаилова, д. 35; e-mail: draganasdjuric@gmail.com

THE CULT OF ST. PARASKEVA IN SERBIAN FOLK CHRISTIANITY TODAY

DRAGANA DJURIĆ

(Institute for Balkan studies SASA: 35, Knez Mihailova str., Belgrade, 11000, Republic of Serbia)

Summary. *The paper analyzes contemporary phenomenon in the folk cult of saint Paraskeva among the Serbs. Special attention is paid to the issue of the continuity of the cult. Examples of recorded narratives and observed behavior at "sacred sites" dedicated to saint Paraskeva, display new elements of the cult and popular depictions (appearance and attributed functions) of this saint.*

Key words: *Saint Paraskeva, folk Christianity, sacred springs, "wild" churches.*

Acknowledgements. *The work is part of the results of the project "Serbian folk culture between East and West" (No. 177022), which is generally funded by the Ministry of education, science and technological development of the Republic of Serbia.*

Received: July 25, 2019

Date of publication: December 10, 2019

For citation: *Djurić D. The Cult of St. Paraskeva in Serbian Folk Christianity Today. Traditional culture. 2019. Vol. 20. No. 5. Pp. 65-76. In Serbian.*

DOI: 10.26158/TK.2019.20.5.005

References

Bogić A. V. (1866) Opis viračarskoga sreza: topografski rječnik [Description of the Viračar county: A topographical dictionary]. Glasnik srbskog učenog društva II/XIX [The Herald of the Serbian Learned Society]. Belgrad. Pp. 87–264. In Serbian.

Detelić M. (2001) Sveta Petka u svojoj zoni usmene književnosti [St. Paraskeva in "Twilight zone" of oral literature]. Kult svetih na Balkanu. Liceum 5 [The cult of Saints in the Balkans. Liceum 5]. Kragujevac. Pp. 123–136. In Serbian.

Detelić M. (2010) St. Paraskeva in the Balkan Context. Folklore. Vol. 121. No.1. London. Pp. 94–105.

Dimitrova Ts. (2018) "A, Petkovden ne e sveta Petka!" Obrazt i počitaneto na sveta Petka v s. Gorna Sušica, Blagoevgradsko ["Oh, Petkovden is not St. Paraskeva!" The personality and adoration of Saint Paraskeva in the village of Gorna Sušica, Blagoevgrad region]. Živa starina: naučno-to nasledstvo na Dimitr Marinov (1846–1940) [Living antiquity: The scientific legacy of Dimitar Marinov (1846–1940)]. Sofia. Pp. 221–234. In Bulgarian.

Djordjević S. (2007) Sveta Petka i njeno vreme [Saint Paraskeva and her time]. Stubal. In Serbian.

Janković J. (2015) Personifikacija petka [Petka (Friday) — The personification of day]. In: Balkanskiot folklor kako interkulturen kod II. [Balkan folklore as an intercultural code]. Skopje; Poznan. Pp. 35–250. In Serbian.

Knezević S., Jovanović M. (1958) Jarmenovci [Jarmenovci]. In: SEZb LXXIII [SEZb LXXIII]. Belgrade. In Serbian.

Kulišić S. Petrović P. Pantelić N. (1970) Srpski mitološki rečnik [Serbian Mythological Dictionary]. Belgrade. In Serbian.

Luleva A. (2002) Pok'shtnina [Homeware]. In: Sakar [Sakar]. Sofia. Pp. 152–164. In Bulgarian.

Marković S. (2004) Pripovetke i predanja iz Levča [Stories and folktales in Levač], Beograd. In Serbian

Popov R. (2001) Mnogobrojna lica Svete Petke Trnovske [Numerous faces of Saint Paraskeva of Trnovo]. In: Kult svetih na Balkanu. [The cult of Saints in the Balkans]. Liceum 5. Kragujevac. Pp. 137–148. In Serbian.

Popović D. (2006) Pok okriljem svetosti: kult svetih vladara i relikvija u srednjovekovnoj Srbiji [Under the auspices of sanctity: the cult of holy rulers and relics in Medieval Serbia]. Belgrade. In Serbian.

Radenković Lj. (2006) Dodir sa svetim u narodnom hrišćanstvu: neke slovenske paralele [In Touch with Holiness: Folk Christianity]. In: Svakodnevna kultura u postsocijalističkom periodu [Everyday culture in post-socialist period]. Book 22. Belgrade. Pp. 315–327. In Serbian.

Risteski Lj. (2001) Pojam i mesto svetaca u makedonskoj narodnoj religiji [The concept and the role of saints in Macedonian popular religion]. In: Kult svetih na Balkanu [The cult of Saints in the Balkans]. Liceum 5. Kragujevac. Pp. 149–174. In Serbian.

Tolstaja S. M. (2012) Sreda [Wednesday]. Slavjanskije drevnosti: Etnolingvističeskij slovar' [Slavic Antiquities. Ethnolinguistic Dictionary]. Ed. by Nikita Tolstoj. In 5 vol. Vol. 5. Moscow. Pp. 150–151. In Russian.

Tucakov J. (1965) Psihosugestivni elementi u narodnoj medicini Svrliškog Timoka [Psycho-suggestive elements in folk medicine of the Svrlijig Timok region]. Book 18. Belgrade. In Serbian.

Šapkarev K. (2008) Sbornik ot b'lgarski narodni umotvorenija [Collection of Bulgarian folk litera-

ture]. Vol. 1. Pesni. S't. Kuzman Šapkarev [Songs. Red. Kuzman Šapkarev]. Varna. URL: https://liternet.bg/folklor/sbornici/shapkarev_1/45.htm (retrieved: 22.07.2019). In Bulgarian.

© D. Djurić, 2019

ABOUT THE AUTHOR

Djurić D.

E-mail: draganasdjuric@gmail.com

Tel.: +7 (3422) 212-70-19

35, Knez Mihailova str., Belgrade, 11000, Republic of Serbia Research Assistant, Institute for Balkan Studies SASA

This is an open access article distributed under the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY4.0)